

Ove Rasmussen:

Hun hed Madammen, så tog ingen fejl

Blandt de mange spørgsmål, vi har ulejligen vore meddelere med, er dette fra 1959:

Hvad kaldte man i Deres dialekt jordmoderen

(bademoder, fostermoder, jordemoder)?

Havde De noget spøgende navn for jordmoderen

som: gribsmutter, kasketvender, kratilandkælling, madammen, prannimoder, riveskind, urmager Mørk?

I det følgende skal der med besvarelsenerne og Jysk ordbogs øvrige materiale som grundlag gives en oversigt over de jyske ord for jordmoderen.

Rigsmålets betegnelse 'jordemoder' er naturligvis kendt overalt, men i besvarelsenerne fra Sønderjylland (syd for en linje Ribe-Haderslev) optræder ordet stort set ikke, så her har dialekterne helt frem til ca. 1960 kunnet fastholde egne betegnelser. I et nordligere bælte (op til Skjern å - Horsens) konkurrerer 'jordemoder' med en anden mere lokal betegnelse, som jeg skal vende tilbage til, og først i det øvrige Nørrejylland er 'jordemoder' dialekternes normale betegnelse. Ordet, der i dansk kan følges tilbage til 1510, er kendt også i norsk og i svenske dialekter (Skåne og Halland), men ukendt i andre germanske sprog. Det antages almindeligvis, at betegnelsen hænger sammen med, at fødslen fandt sted på gulvet eller på jorden, og at jordmoderen efter fødslen skulle løfte barnet op fra jorden og overgive det til faderen, for at denne kunne vedkende sig barnet. Måske er en rest af denne skik afspejlet i O. L. Grønborgs Optegnelser på Vendelbomål (1881); her berettes der i forbindelse med en fødsel, som antagelig skildrer forhold i begyndelsen af 1800-tallet, at så snart barnet var gjort i stand, *så flyde Jordmoderen hende til Fader og sagde: "Du er vel nærmest til hende, for du kender dig vel for Fader til hende"* (side 2).

Allerede fra begyndelsen af 1500-tallet kendes i dansk en anden betegnelse, 'fostermoder'¹, som i betydningen "jordemoder" anvendes i det førromtalte sydjyske område op til en linje Skjern å - Horsens (se kort 1). Uden for dette jyske område er ordet nu næppe i brug, men det er i ældre kilder også afhjemlet fra Fyn og Tåsinge. Fra ældre nederdysk (før ca. 1500) kendes et 'fôstirmôdar', der primært har betydet

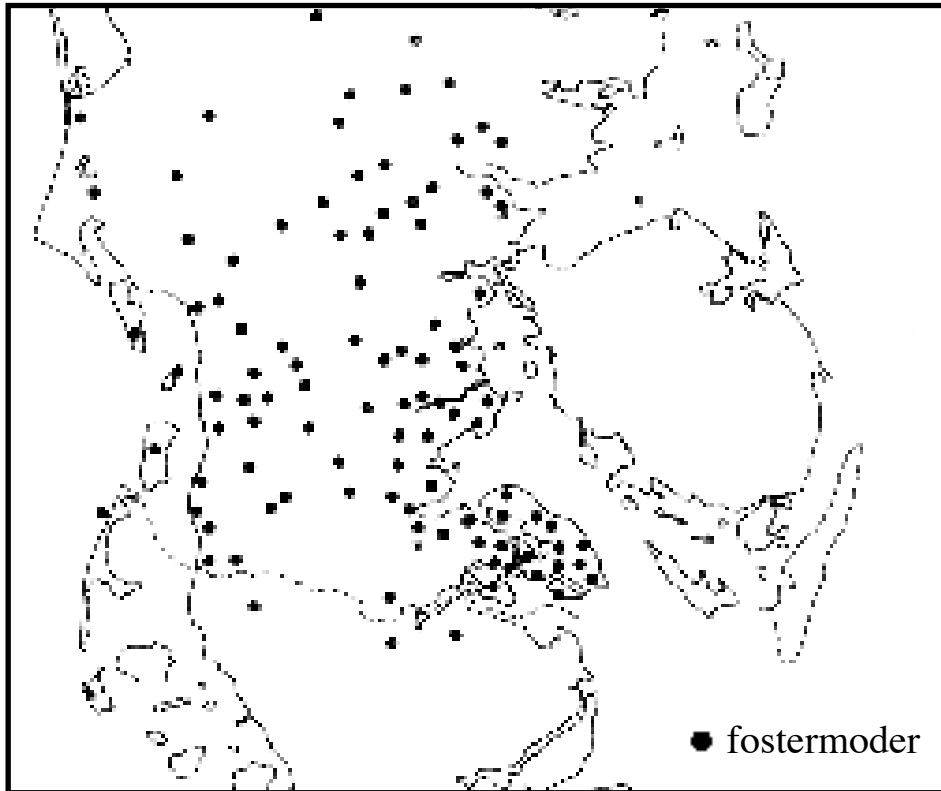
“amme”, sekundært “jordemoder”, men da ordet ‘fostermoder’ er velkendt også i ældre dansk og i oldnordisk i betydningen “plejemoder, amme”, er der ikke grund til at tro, at der er tale om indlån fra nedertysk.

Derimod er det sandsynligt, at betegnelsen ‘bademoder’ er kommet til os sydfra. Ordets forekomst er begrænset til et bælte nord og syd for rigsgrænsen (se kort 2) og har sin parallel i det tyske ‘Bad(e)mutter’², der er almindeligt i et område mellem Hamburg og Göttingen samt i et mindre reliktområde i det nordvestlige Slesvig, medens det i det egentlige Slesvig-Holsten er gået af brug i 1800-tallet. Betegnelsen ‘bademoder’ har sin oprindelse i det forhold, at det tidligere var en af jordemoderens vigtige opgaver at tilberede barnets første bad; til dette var nemlig knyttet overtroiske forestillinger om, at det kunne have afgørende betydning for den nyfødtes fremtid.³ Eksempelvis nævner Erik Pontoppidan endnu i 1736, at det efter jordemødres mening skal afværge pengemangel, hvis man i det nyfødte barns badekar lægger arvesølv.⁴

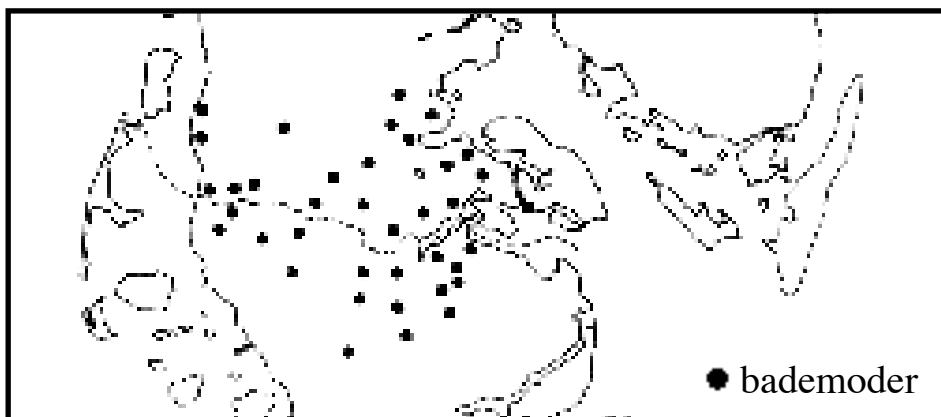
På grænsen mellem de neutrale og de spøgende betegnelser står ordet ‘madamme(n)’. Det er lånt fra fransk i 1600-tallet og anvendtes oprindeligt i de højeste sociale lag om kvinder gift med mænd, der ikke havde rang. Omkring midten af 1800-tallet erstattes ordet i disse kredse af ‘frue’, og ‘madamme’ overtages nu af almuen, der anvender ordet om degnens kone og om købstadskoner (sjældnere om præstekonen og konen til ejere af større gårde), *men den rigtige Madam var Jordemoderen. Hun hed Madammen, saa tog ingen fejl* (Østjysk Hjemstavn, 1953, s.136). Med denne betydning er ordet nu brugt eller kendt i det meste af Jylland – i Sønderjylland dog kun sparsomt afhjemlet.

De fleste meddelere opgiver ordet som en spøgende betegnelse, men i Himmerland og Østjylland oplyser flere, at ordet ikke har nogen spøgende biklang; en enkelt hævder endda, at ‘madammen’ er den eneste anvendte betegnelse. Det er påfaldende, at ordet også i vestjysk næsten overalt anvendes i den indlånte rigsmålsform: ‘madammen’ med efterhængt bestemthedsendelse (og altså ikke, som man skulle have ventet, tilpasset dialekten med foranstillet bestemthedsmærke: ‘æ madam’).

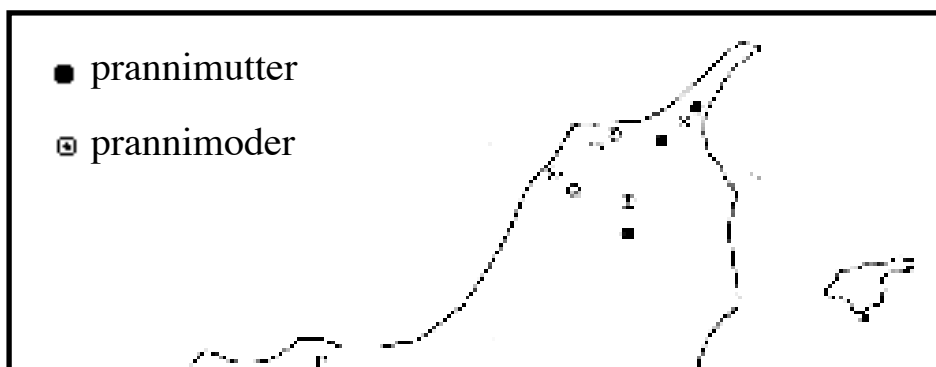
I det følgende behandles de spøgende betegnelser; et par af disse har opnået en vis udbredelse og omtales nærmere; de øvrige, der ofte er

Kort 1

Kort 2

Kort 3

opgivet af kun en enkelt meddeler eller forekommer helt sporadisk, er registreret i tre "motivgrupper" og en restgruppe.

Størst udbredelse blandt de spøgende navne har 'gribsmutter' - i sønderjysk også 'mutter gribs' - med varianter som 'gribskmutter', 'gribmutter', 'gribse mutter'; også her har nedertysk været långivende med former som 'Mutter Griepsch', 'Griepschmutter'. Ordet er tidligst afhjemlet hos Blicher (1813), og året efter er det optegnet af sognepræsten i Borup ved Randers med oplysning om, at det bruges i spøg *af gemeen Mand* (dvs. af almuen). Ordets førsteled er dannet af verbet at gribe. 'Gribsmutter' forekommer spredt i det meste af Jylland undtagen i det nordlige Vendsyssel, Vesthimmerland, Thy, Mors, Salling og Hardsyssel; bedst kendt er det i et bælte fra Esbjerg-Kolding til Rømø-Haderslev.

Af hjemlig oprindelse er vist derimod 'pranimoder' (sjældent 'pranimutter'), der kun kendes i det nordlige Vendsyssel (se kort 3 på forrige side). Ordet er først kendt fra slutningen af 1800-tallet. Førsteleddet går muligvis tilbage til et verbum 'at prannie' (der ganske vist kun er afhjemlet fra sydligere egne) med betydningen "knejse, være stolt"; beslægtet hermed er vendsysselsk 'prans' = "stovt, strunk, selvbevidst" og verbet 'at pranse' eller 'prannise' = "stoltsere".

I den følgende oversigt over de øvrige spøgende betegnelser, vi har fået opgivet, angiver *, at ordet kun er afhjemlet fra en enkelt meddeler.

1. Navne, der afspejler jordemoderens virksomhed som den, der hjælper barnet til verden:

* grabsmutter	* hiv-i-land-kælling	riveskind
* gramsmutter	* hiv-i-land-mutter	* slæb-fra-kælling
* hal-i-land-mutter	krat-i-land-kælling	* træk-i-land-kælling
* hiv-i-land-kone	* krat-i-land-mutter	* træk-i-land-madam

2. Navne, der afspejler jordemoderen som observatør:

* hul-lurer	kik-i-røv-moder	* luremoderkvinde
* kik-i-røv-kælling	* lurekvinde	* luremutter

3. Navne, der vel afspejler jordemoderens hast med at nå frem til den fødende:

hastekone	* hastemutter	* kom-hastigheds-
* hastemoder	* jagekone	madammen

4. Øvrige navne:

* barselmette	* kasketvender	* pestilensskælling
* frøken Mejer	* krannimoder	* urmager
* fødemadam	* kællingen	* urmager Mørk
* hjælp-i-trang	mutter	* vor mor

De ikke helt få spøgende navne, af hvilke ‘madammen’ og ‘gribsmutter’ er ret udbredte, kan næppe ses som udtryk for høj agtelse for jordemoderhvervet; ud fra nutidige forhold kan dette forekomme overraskende, men forklaringen må nok søges i, at der tidligere ikke var knyttet nogen høj social prestige til hvervets udøvere. Dette hænger bl.a. sammen med, at en egentlig jordemoderuddannelse i Danmark er en forholdsvis sen foreteelse; der var ganske vist i 1714 kommet en forordning, der krævede, at jordemødre skulle undervises og eksamineres, *før de deres profession må øve*, men en mere organiseret undervisning er næppe kommet i gang før efter 1787, da Fødselsstiftelsen fik egen bygning med en jordemoderskole for hele landet.

Og der skulle gå mange år, før også provinsen blev forsynet med jordemødre uddannet i København. Der findes adskillige vidnesbyrd om, at det stod sløjt til med fødselshjælpen i landdistrikterne. Niels Blicher kan således i sin *Topographie over Vium Præstekald* (1795) berette, at man ganske vist i 1784 havde fået en *duelig Gjordemoder, lært af sal. Dr. Rogert i Viborg, men hendes svækkede Helbred, store Børneflokk og fleere Omstændigheder bevæge hende til at unddrage sig fra Bestillingen. Den gamle i Vium* (dvs. en gammel, uduelig kone, der tidligere havde fungeret som jordemoder) *og 2 i Lysgaard Sogn .. praktiserer derfor nu igjen. Som en Følge deraf er nu i en Tid af 5 Maaneder i det lille Lysgaard Sogn 5 Børn dødfødte og 2 døde strax efter Fødselen; men derimod har kun eet eeneste i samme Tid været i Kirke.* I det følgende skitserer Blicher i en række punkter en fremtidig ønskelig ordning af *Gjordemodervæsenet*, herunder at *Gjordemoderen skulde meget agtes og æres for hendes Embeds Skyld - og i alle Sælskaber have Gang og Sæde med Præstekoner.*

Men en sådan agtelse har næppe indfundet sig før langt op i 1800-tallet eller i begyndelsen af 1900-tallet⁵, idet befolkningens holdning kun langsomt ændredes; selv om der fra 1810 var bødestraf for ikke at benytte de uddannede jordemødre, foretrak almuen mange steder de

lokale, ikke-uddannede hjælpere eller simpelthen et par nabokoner. Og enkelt gik det til; fra Tved sogn på Mols beretter i 1957 Mine Sørensen, f. 1867, at man i ældre tid ikke havde jordemoder. *De hjalp hinanden; hende der hjalp, hun sad på en skæppe; hende der skulde have barnet, hun sad på en stol.*

Dertil kommer, at selvom viljen til at benytte de uddannede jordemødre havde været til stede, ja så var forholdene ofte som skildret af Søren Vasegaard⁶: *Naar saa Verdensborgeren ventedes, kunde Gaardmanden spænde sine Heste for sin bedste Vogn, men Smaamanden skulde først i Nattens Mulm og Mørke hen og banke "en kørende Mand" op af sin søde Søvn, .. saa det hændte ikke sjældent, at Barnet var født, naar "Madammen" omsider kom til Stede.*

Noter:

- ¹ I håndskriftet Kvinders Urtegaard bruges konsekvent 'fostermoder', medens parallelhåndskriftet fra ca. samme tid, Kvinders Rosengaard, har 'jordemoder'; begge tekster er til dels oversættelser fra et tysk værk om barselshjælp etc. fra 1513.
- ² Jfr. Walther Mitzka: Deutscher Wortatlas, V (1957) og Mirja Virkkunen: Die Bezeichnungen für Hebamme in deutscher Wortgeographie (1957).
- ³ Jfr. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, III, sp.1588ff, Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16.Aarhundrede (5.udg.), VIII, s.25 og J.S.Møller: Moder og Barn (1941) s.187.
- ⁴ Erik Pontoppidan: Fejekost til at udfeje den gamle Surdejg (etc.) (1736). Oversat og forsynet med Indledning af Jørgen Olrik (1923).
- ⁵ J.S.Møller: Moder og Barn, s.120: *En meget betydningsfuld Ændring (nemlig i tilgangen af elever til jordemoderskolen) skete i 1895, da frafaldtes nemlig Bestemmelsen om, at Jordemødrene skulde være gifte eller Enker, og at de skulde have født Børn. Dette medførte, at nu strømmede Kvinder, som gerne vilde være Jordemødre, til fra helt andre Samfundsklasser end tidligere, da Jordemødrene væsentligst var blevne rekrutterede fra Befolkningens fattige Underklasser .., medens Skolen .. nu kunde vælge mellem mange unge, veloplyste Kvinder.*
- ⁶ Søren Vasegaard: Fra Klejtrup Sogn (1926) s.91. Jordemoderen boede 1 mil borte fra Klejtrup.